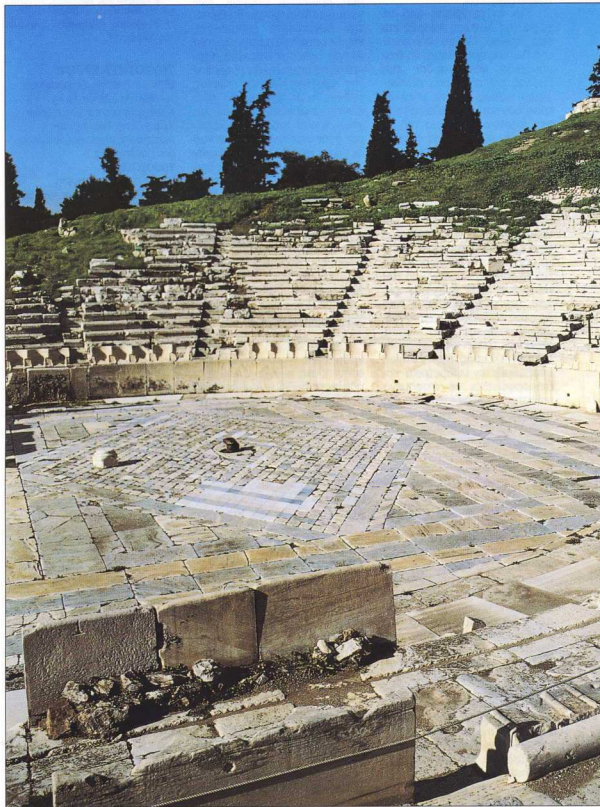

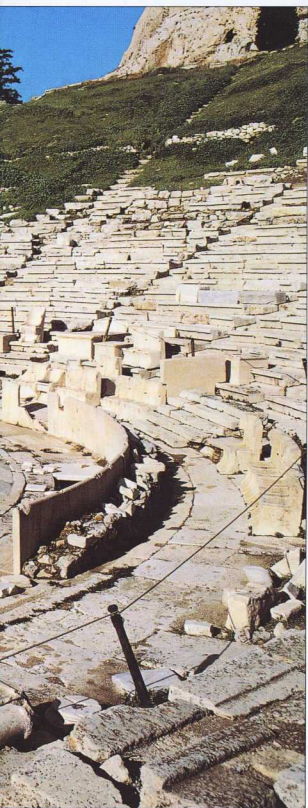
Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

1. Θέατρο Διονύσου.

Εδώ φαίνονται οι μετατροπές που έκαναν οι Ρωμαίοι (1ος αι. μ.Χ.), τοποθετώντας γύρω από την ορχήστρα στηθαιο που προστάτευε τους θεατές σε παραστάσεις μονομαχιών και θηριομαχιών.

Λίγα αργότερα (3ος αι. μ.Χ.) η ορχήστρα του θεάτρου μετατράπηκε σε δεξαμενή νερού με σκοπό να χρησιμοποιηθεί για άλλες παραστάσεις.

Στην αρχαία ελληνική πόλη ο αθλητισμός, ως κοινωνικό φαινόμενο, ήταν ενσωματωμένος στην πολιτική και στρατιωτική δομή: οι αρχαίες ελληνικές κοινωνίες είχαν θεσπίσει την απομάκρυνση των αρρένων εφήβων της τάξης των πολιτών, συνήθως για διάστημα δύο ετών, στις "εσχατιές" της πόλης, έτσι ώστε να εκπαιδευθούν στην πολεμική τέχνη και να αποβάλουν τα τελευταία στοιχεία "αγριότητας" της παιδικής τους ηλικίας: στην Αθήνα, ο θεσμός λεγόταν "εφηβεία", στη Σπάρτη, "κρυπτεία". Το φαινόμενο αυτό αναλύθηκε διεξοδικά από τον P. Vidal-Naquet, στο λαμπρό του δοκίμιο *Ο μαύρος κυνηγός*¹. Ο Γάλλος ιστορικός ανέλυσε το φαινόμενο στρουκτουραλιστικά, δίνοντάς του μια φιλοσοφική διάσταση: αδιαφορώντας ωστόσο για την καθιερωμένη "γραμματική" ιστορική αφήγηση, στέρησε το έργο του από μια στέρεη ιστορική δομή. Μπορεί στην αρχαϊκή και την κλασική Ελλάδα ο αθλητισμός και οι θεσμοί που συνδέονταν μαζί του, όπως η εφηβεία, να αποτελούσαν το υπόβαθρο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, όμως οι νέες εξελίξεις της Ελληνιστικής και της Ρωμαϊκής εποχής οδήγησαν στη μεταμόρφωσή τους.

Η μετά-κλασική ελληνική πόλη είχε χάσει την πολιτική της αυτονομία, κι έτσι όλοι οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί της άλλαξαν μορφή: οι δημοκρατικοί τύποι διατηρήθηκαν ως τέτοιοι, άνευ ουσίας ωστόσο, προς τιμήν της παράδοσης². Ο αθλητισμός είχε ως τότε χρησιμεύσει ως μέσον σωματικής αλλά και ψυχικής καλλιέργειας των πολιτών, συμπεριλαμβανομένης και της στρατιωτικής τους εκπαίδευσης, που συντελούσε στην ολοκλήρωσή τους ως πολιτών. Όμως, η ενσωμάτωση των ελληνικών πόλεων στον κορμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, που ευνοούσε την εγκαθίδρυση ολιγαρχικών πολυτευμάτων στις υπό έλεγχο περιοχές της, και η επιβολή της Pax Romana καθίστασαν άχρηστο πλέον τον τύπο του ενεργού πολίτη-οπλίτη, που είχε στηρίξει την κλασική δημοκρατία. Έτσι, ο θεσμός της "αθηναϊκής εφηβείας" άρχισε να μετασχηματίζεται, από προπαρασκευαστικό στάδιο στη δημιουργία του ιδανικού πολίτη, σ' ένα είδος κλειστής κοινωνικής λέσχης πλουσιών. Ήδη από το 322 π.Χ., για όσους ήθελαν να εγγραφούν στο σώμα των Αθηναίων εφήβων³, είχε επιβληθεί ένα τιμοκρατικό όριο εισόδου, σύμφωνα με το οποίο, απαραίτητη προ-

2. Θέατρο Μεσσήνης:
Το θέατρο διατήρησε την
αρχική του μορφή με την
πρώτη σειρά εδωκίων στην
περιφέρεια της ορχήστρας.

ύποθεση ήταν να έχουν ετήσιο οικογενειακό εισόδημα τουλάχιστον 2.000 αττικών δρχ. Σταδιακά, επικράτησε η αγορά του δικαιώματος αυτού, μαζί με εκείνο του Αθηναίου πολίτη, από γιους πλούσιων "μετοίκων" (2ος π.Χ. αιώνας)⁴. Η έλλειψη εξωτερικού κινδύνου και η απροθυμία της Ρώμης να επιτρέψει τη δημιουργία τοπικών στρατών (για ευνόητους λόγους) οδήγησαν στην απογύμνωση του θεσμού της εφη-

βείας από τον στρατιωτικό της χαρακτήρα.

Οι εύποροι γόνοι των αθηναϊκών οικογενειών περιορίζονται σε διακοσμητικούς ρόλους τιμητικής φρουράς σε θρησκευτικές τελετουργίες, καθώς και σε πολιτιστικές δραστηριότητες, συχνά μάλιστα χρηματοδοτούσαν οι ίδιοι τις δραστηριότητες αυτές (θυσίες, αγορά βιβλίων για τη βιβλιοθήκη του εφηβικού σώματος), μέσα στα πλαίσια του

φαινομένου του ευεργετισμού, δηλ. της χορηγησης χρημάτων για τις ανάγκες της πόλης από πλούσιους πολίτες⁵. Έτσι οδηγούμαστε στην υποκατάσταση του πολιτικού άνδρα από τον πλούσιο χορηγό. Από τον 2ο π.Χ. αιώνα ο χορηγός μπορεί να είναι και γυναίκα ή ακόμη και παιδί, άτομα δηλ. που η κλασική ελληνική πολιτική θεωρία τα έκρινε ως ακατάλληλα για πολιτική δράση⁶.

Ο τίτλος του γυμνασιάρ-

δείξουν την κολακεία τους προς τους νέους τους κυριάρχους: τον Ρωμαίο αυτοκράτορα και τα μέλη της οικογένειάς του. Έτσι διοργανώνονται Σεβάστεια στην Αθήνα (Σεβαστός ήταν ένας από τους τίτλους που αποδίδονταν στον αυτοκράτορα, δηλωτικός της θεϊκής του ιδιότητας), αλλά και σε άλλες πόλεις. Ειδικά οι πόλεις της Μ. Ασίας οργανώναν αγώνες για να τιμήσουν την επίσκεψη κάποιου αυτοκράτορα⁸.

Οι αθλητικοί αγώνες στις πόλεις του ελληνόφωνου τμήματος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες. Υπήρχαν οι "ιεροί" και οι "στεφανίτες", οι οποίοι γιορτάζονταν κάθε δύο ή κάθε τέσσερα χρόνια, συμπιπτοντας με τους παραδοσιακούς κύκλους των αγώνων της παλιάς Ελλάδας (Ισθμία, Νέμεα, Ολύμπια, Πύθια), στους οποίους δεν προσφέρονταν χρηματικά έπαθλα αλλά μόνο τιμές (στεφάνη ή τιμητική είσοδος του αθλητή στην πόλη)⁹. Προϋπόθεση για τη διοργάνωση τέτοιων αγώνων ήταν η αυτοκρατορική επικύρωση. Υπήρχαν επίσης και οι "θέμιδες", τοπικοί αγώνες που χρηματοδοτούνταν από δωρεές ευεργετών, οι οποίοι πρόσφεραν χρηματικά έπαθλα αντί στεφανιών¹⁰.

Οι "θέμιδες" κυριαρχούσαν στον χώρο της ελληνόφωνης Μ. Ασίας, όπως αποδεικνύεται από την επιγραφική έρευνα¹¹.

Όλοι αυτοί οι αγώνες διέφεραν σημαντικά από εκείνους της κλασικής περιόδου. Οι ελληνικές πόλεις διοργάνωναν αγώνες κυρίως για να δείξουν την νομιμοφροσύνη τους προς τη ρωμαϊκή εξουσία αλλά και για να προσφέρουν θέαμα στους πολίτες. Αγωνοθέτες ήταν πλέον οι χορηγοί των αγώνων, συχνά μάλιστα ήταν το αρχιερατικό ζεύγος που προεξήρχε των λατρευτικών τελετών και ηγείτο της πομπής για τη θυσία προς τιμήν του αυτοκράτορα, ο οποίος και εγκαινίαζε τους αγώνες. Ο αρχιερέας και η αρχιερεία, ντυμένοι με την πορφύρη στολή τους, με τα χρυσά διαδήματα στο κεφάλι, εκείνοι με σκαλισμένη την εικόνα του αυτοκράτορα, εκείνη με την εικόνα της Αυγούστας, θάμπωναν το συγκεντρωμένο

πλήθος ως εκπρόσωποι του αυτοκρατορικού ζεύγους¹². Η οπτική λαμπρότητα της τελετουργίας των αγώνων επισκίαζε την όποια αθλητική τους σημασία. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο προπαγάνδας της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εξουσίας, ο τιμητικός τίτλος του γυμνασιάρχου απονεμόταν σε κάποιο μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας, ενώ το ποσό για τη χρηματοδότηση του γυμνασίου πληρωνόταν από τον Ρωμαίο τοπάρχη. Για παράδειγμα, η Αγριππία τιμήθηκε ως "αιώνιος" γυμνασιάρχος στη Λέσβο¹³. Αυτός ήταν και ο λόγος που αναβίωσε η Λυκούργεια αγωγή στη Ρώμη: οι γιοι και οι κόρες της ρωμαϊκής Σπάρτης λάβαναν μέρος σε αγώνες όχι πλέον για να γίνουν καλοί στρατιώτες ή γόνιμες μητέρες, αλλά για να λαμπρύνουν τη φήμη μιας πόλης –σκιάς του παλιού εαυτού της– μέσα στο νέο ρωμαϊκό πλαίσιο¹⁴. Έτσι εξηγείται επίσης η γυναικεία συμμετοχή στα Ισθμία, στα Πύθια, στα Νέμεα και στα Σεβάστεια της Αθήνας, γεγονός που δηλώνει αναβάθμιση του γυναικείου αθλητισμού για μια σύνομη χρονική περίοδο (1ος μ.Χ. αιώνας)¹⁵: ήταν ένας τρόπος απότισης φόρου τιμής του θηλυκού πληθυσμού προς τα γυναικεία μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας.

Η πληθώρα τοπικών αγώνων με χρηματικά έπαθλα, αλλά και η συνεχής αναζήτηση τιμών σε μια κοινωνία που δεν ήταν πλέον πολιτικά αυτόνομη, οδήγησαν στη δημιουργία "επαγγελματιών" αθλητών.

Δύο επιγραφές, η μία από την Αλεξάνδρεια και η άλλη από την Αττική, μνημονεύουν δύο τέτοιες περιπτώσεις: Σύμφωνας με την πρώτη, ο Τίτος Φλάβιος Αρχύβιος, Αλεξανδρινός πολίτης, τιμήθηκε από την πόλη του για τον εκπληκτικά μεγάλο αριθμό νικών του σε διεθνείς αγώνες, στην ίδια την πόλη του, στην κυρίως Ελλάδα, στη Μ. Ασία και στη Ρώμη¹⁶.

Η άλλη επιγραφή αφορά τρεις νέες κοπέλες, την Τρυφώσα, την Ηδέα και τη Διονυσία, κόρες του Ερμησιανακτος από τις Τράλλεις της Μ. Ασίας, που είχαν νικήσει στα Ισθμία, στα Νέμεα, στα Πύθια και στα Σεβάστεια της Αθήνας, στον

χου δεν δηλώνει πλέον τον υπεύθυνο για την εκπαίδευση των νέων στο γυμναστήριο, αλλά είναι τιμητικός τίτλος που δίνεται στον ευεργέτη που χρηματοδοτεί τη λειτουργία του γυμνασίου και τη διανομή λαδιού στα λουτρά⁷.

Οι ίδιοι οι αθλητικοί αγώνες αλλάζουν χαρακτήρα: ο αριθμός τους πολλαπλασιάζεται σε τοπικό επίπεδο, γιατί οι υπήκοοι της Ρώμης προσπαθούν μ' αυτόν τον τρόπο να

δρόμο, στην ένοπλη αρματοδρομία και στη μουσική¹⁷. (Ο Ερμισιανάς και οι θυγατέρες του είχαν επίσης τιμηθεί με την ιδιότητα του πολίτη των Αθηνών και των Δελφών.)

Οι επιγραφές αυτές μας δίνουν πλήθος πληροφοριών για τον ελληνικό αθλητισμό επί Ρωμαϊκρατίας: δείχνουν ότι υπήρχαν επαγγελματίες αθλητές, ότι η γεωγραφική κινητικότητα τους ήταν μεγάλη, ότι οι γυναίκες μπορούσαν – ως ένα βαθμό – να συμμετέχουν στους αγώνες, ότι οι άνθρωποι της ελίτ θεωρούσαν τιμητικό να γίνουν αθλητές σταδιοδρομίας (ο Τίτος Φλάβιος Αρχιμάχος ήταν ισόβιος αρχιερέας, αξίωμα προστό μόνο στους πολύ πλούσιους).

Φυσικά, σε μια κοινωνία που ζούσε υπό την κηδεμονία ενός αυταρχικού κράτους, όπως η Ρώμη, που είχε επιβάλει παντού τη τυμοκρατία, ο αθλητισμός δεν θα μπορούσε να μείνει ανέγγιχτος από την οικονομική διαφθορά. Τόσο ο Παιουσιάνος όσο και ο Φιλόστρατος μας πληροφορούν για περιπτώσεις χρηματισμού, εξαγοράς αγώνων και συμπεριφοράς των γυμναστών ως τοκογλύφων¹⁸. Επιπλέον, η θεματικοποίηση των αγώνων, μαζί με την τάση των κατακτημένων να μιμούνται σ' όλες τις εκφάνσεις της ζωής τους τον κατακτητή, οδήγησε στην υιοθέτηση των θηριομαχιών και των μονομαχιών από τις ελληνικές πόλεις¹⁹. Οι θεατές, αντί να παρατηρούν την προσπάθεια του ανθρώπου να παλέψει ενάντια στα όρια του εαυτού του, αρκούσαν στη σαδιστική απόλαυση της θέασης αληθινών φόνων. Λίγοι ευαισθητοί διανοούμενοι αντέδρασαν αλλά η πλειοψηφία της άρχουσας τάξης όπως και ο μέσος άνθρωπος συνέχισαν να απολαμβάνουν τέτοια θέαματα χωρίς ηθικές αναστολές²⁰. Τέλος, οι Ολυμπιακοί αγώνες συνεχίσαν να διαπύρουν την παλιά τους αίγλη, αλλά μόνο ως ένα βαθμό. Οι πολιτικές περιπέτειες της Ελλάδας κατά την περίοδο των ρωμαϊκών εμφυλίων πολέμων της Δημοκρατίας (1ος π.Χ. αιώνας) είχαν τον αντίκτυπο και στους Ολυμπιακούς αγώνες. Ο Ρωμαίος στρατηγός Σύλλας μετέφερε τους Ολυμπιακούς αγώνες στη Ρώμη κατά τη διάρκεια των Μιθριδατικών πολέμων (88-80 π.Χ.)²¹. Εκκεντρίκοι αυτοκράτορες με τάσεις μεγαλομανίας, όπως ο Νέρωνας, έβλαψαν το κύρος του θεσμού, παραβιάζοντας τους κανονισμούς των αγώνων²². Οι αγώνες απέκτησαν, αναγκαστικά, οχυροποιημένο χαρακτήρα: σ' αυτούς αγωνίζονταν όχι μια Πανελλήνια αλλά πολίτες του ανατολικού τμήματος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Καππαδόκες, Ασσύριοι, Ιλλυριοί)²³. Χάρη στον επιτιμημένο "φιλελληνισμό" αυτοκρατόρων, όπως ο Αδριανός, και "εκατομμύριων", όπως ο Ηρώδης ο Αττικός (2ος μ.Χ. αιώνας), η οικοδομική δραστηριότητα στην Ολυμπία συνεχίσθηκε²⁴. Κατά τον Φιλόστρατο, οι Ολυμπιακοί αγώνες ήταν οι μόνο αγώνες όπου δεν "πωλούνταν" οι νίκες των αθλητών²⁵, ενώ η αίγλη τους ήταν ακόμη τόσο μεγάλη, ώστε να οργανωνόνταν αγώνες με την ίδια ονομασία καθώς και με άλλα ομοειδή στοιχεία (όπως η απαγόρευση θέασης από γυναίκες, με εξαίρεση μια ιέρεια που είχε τον τίτλο της "θεωρού" και ήταν μέλος της τοπικής ελίτ, στην Έφεσο της Μ. Ασίας (2ος-3ος μ.Χ. αιώνας)²⁶. Παρά την αντίδραση της χριστιανικής εκκλησίας, οι Ολυμπιακοί αγώνες συνεχίζονταν

τουλάχιστον ως το 385 μ.Χ.: μια χάλκινη πλάκα που βρέθηκε στην αποχύτευση μιας θέριμης στην Ολυμπία, σε πρόσφατη ανασκαφική έρευνα, περιλάμβανε τα ονόματα των νικητών των αγώνων του 385 μ.Χ.²⁷.

Το τέλος του ελληνικού αθλητισμού επισημασιάστηκε, λίγα χρόνια μετά, με την κατάργηση των Ολυμπιακών αγώνων το 394 μ.Χ. από τον αυτοκράτορα Θεοδοσίον²⁸: η χριστιανική θρησκεία δεν μπορούσε να ανεχθεί περισσότερο έναν θεσμό, όπου το σώμα έπαιε πρωταρχικό ρόλο, αντιβαίνοντας έτσι στη φιλοσοφική της θέωση "περί σώματος ως φυλακής της ψυχής"²⁹.

Σημειώσεις

1. P. Vidal-Naquet, *O μαύρος κινώτης* (Αθήνα 1982), ιδίως σσ. 160 κ.εξ.
2. Βλ. Κ. Μαντάς, "Η μεταμορφώση της κλασικής Ελλάδας κατά τη ρωμαϊκή εποχή", *Αρχαιολογία* 64, 1997, σσ. 89-92.
3. B. A. Hands, *Charities and social aid in Greece and Rome* (London 1968), σσ. 116-120.
4. *Ibid.* Αργότερα, στην αυτοκρατορική εποχή, οι Αθηναίοι, πεσιμένοι από την ένδεια, οδήγησαν κατά την πώληση της αθηναϊκής πολιτικής ιδιοτήτας σε πλούσιους Ρωμαίους.
5. Βλ. P. Veyne, *Bread and Circuses* (London 1976).
6. Βλ. Κ. Μαντάς, "Female power and civic decline" (1995), αδημοσίητος διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε με επιτυχία στο Παιου του Bristol U. K. Επίσης, R. van Bremen, *The limits of participation* (Amsterdam 1996).
7. Βλ. Κ. Μαντάς, "Women and athletics in the Roman East", *Nikephoros* 8 (1995), σσ. 125-44.
8. Βλ. S. Mitchell, "Festivals, games and civic life in Roman Asia Minor", *JRS* 80 (1990), σσ. 183-93.
9. Βλ. S. Mitchell, *op. cit.* σ. 189.
10. *Ibid.*
11. Υπάρχουν πολλές σχετικές επιγραφές στη συλλογή, *Tituli Asiae Minoris* (TAM), κυρίως από πόλεις της ΝΑ. Μ. Ασίας (Παμφιλία, Κλυκία).
12. Βλ. S. Mitchell, "Για τη λαμπρότητα της ενδυμασίας των αρχαίρων-αγωνοπόρων", βλ. S. E. GXXV (1985), αρ. 1427.
13. *IGR IV nos 22, 91, 192, to 50 κ.Χ.*
14. Βλ. P. Cartledge - A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta: A tale of two cities* (N. York 1989), σσ. 206 κ.εξ.
15. Βλ. Κ. Μαντάς, "Women and athletics in the roman East" (σημ. 7), *IG XIV 747*, περί το 107 μ.Χ.
16. *IG 12 (2) 802, 47 κ.Χ.*
17. Παιουσιάνος VI 16 (2ος μ.Χ. αιώνας), Φιλόστρατος, *Περί γυμναστικής* 6 (αρχές 3ου μ.Χ. αιώνα).
18. Βλ. T. Wiedemann, *Emperors and gladiators* (London 1992).
19. Βλ. Φιλόστρατος, *Βίος Απολλωνίου του Τυνάριου* 4,5, όπου καταγράφεται η οργή του βιογραφούμενου φιλοσοφού για τις θηριομαχίες που διεξάγονταν στο θέατρο του Διονύσου και για τη γενεοκρατική ηθική παρακμή της Αθήνας των ρωμαϊκών χρόνων.
20. Βλ. Β. Κυρίτης, "Η παρακμή και η τελική κατάργηση των Ολυμπιακών αγώνων", *περ. Επταήμερος* 3 (1966), σ. 60.
21. Βλ. Σουπτανίος, *Νέων* 22-24.
22. Βλ. Β. Κυρίτης, *op. cit.*, σ. 59.
23. Βλ. Κ. Fitzchen, "Η ρωμαϊκή Ολυμπία", *εφ. Καθημερινή*, 28 Ιανουαρίου 1996, σσ. 13-14.
24. Φιλόστρατος, *Περί γυμναστικής* 6, 3ος μ.Χ. αιώνας.
25. Βλ. L. Robert, "Les Femmes Theores a Ephese", *CRAI* (1974), σσ. 176-81.
26. Βλ. K. Fitzchen, *op. cit.*, σ. 64.
27. Βλ. Β. Κυρίτης, *op. cit.*, σ. 13.
28. Για μια σαφερική θέωση της αντίθεσης χριστιανισμού - αρχαίας ελληνικής οκέτης, χρίσηση μία η Αντινύση, και της Συγγροφής (Αθήνα 1985), αν και με κάποιες επιφυλάξεις, μια και η υπογράφεση δεν ήταν εποπτιμιαστικός ιστορικός.

Greek Athletics in the Roman Period

K. Mantas

The ideological function of the Greek athletics changed during the Roman period. While in the Classic era athletics represented a preparation stage of the future citizens/soldiers, in the Roman age it served the new ideology of "bread and circuses". In many cities, especially of Asia Minor, the athletic games were organized as part of the new, imperial cult, while the introduction of professionalism led gradually to the adoption of negative practices such as bribery and to the elimination of the idealistic side of athletics.

Βιβλιογραφία

- Π. Βιντόλ-Νακέ, *O μαύρος κινώτης* (Αθήνα 1982).
- A. R. Hands, *Charities and social aid in Greece and Rome* (London 1968).
- B. G. Miller, *Αρχαίοι ελληνικοί αθλητισμός: ιδέες και πραγματικότητα* (Αθήνα 1995).
- S. Mitchell, "Festivals, games and civic life in Roman Asia Minor", in *JRS* 80 (1990), σσ. 183-193.
- N. Πετρογεωλός, *Ρωμαίοι και ελληνισμός* (Αθήνα 1984).